

Yahudileri Konu Edinen Ayetlerin Tahlili: Bakara Sûresi Özelinde

 MUHAMMET DEMİR^a ERSİN MİNTAŞ^b

Öz: Bu araştırma, Yahudiler hakkında kısa bir bilgi sahibi olmayı, Yahudilerden en çok bahseden sûre olan Bakara sûresinin içeriğini tanımayı ve bu sûrede anlatılan Yahudilerin niteliklerini belirtmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmamız sayesinde Bakara sûresinde, Yahudilerin nitelikleri hakkında zikrolunan ayetler ile bu ayetlerin içeriğinin olumlu veya olumsuz olduğuna dair bilgileri görme imkanına sahip olacağız. Ayrıca Yahudilerin tarihi, Hz. Ya'kûb ile Hz. Yûsuf dönemi, Yahudilerin, firavunlardan gördükleri baskı ve şiddet ile Hz. Mûsâ vasıtasıyla bu eza ve cefadan kurtuluşları işlenerek vahiy ışığında Yahudilerin geçmişi anlatılacaktır. Yahudiler, Tevrât'ın öğretilerinden sapan, Hz. Muhammed'in (s.a.s) nübüvvetini inkâr eden ve Hz. Yakub'un yolunu takip etmeyen bir kavimdir. Bakara sûresinde Yahudiler hakkında zikrolunan sıfatların çoğu kınanacak sıfatlardır. Bu sıfatlarının en önemlisi, kendilerine hak geldiğinde onu inkâr edip yalanlamaları ve insanlardan gerçeği gizlemeleridir. Arzularına uyarak yüce Allah'ın (c.c) ayetlerini değiştirmeleridir. Böylece Yahudiler, rablerine ve peygamberlerine isyan etmede direten, inatçı ve gazaba uğrayan bir toplum olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Yahudilik, Bakara Sûresi, peygamberlik, iman.

^a Iğdır Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu (Memur)
muddemir25@gmail.com

^b Diyanet İşleri Başkanlığı, Erzurum Karayazı İlçe Müftülüğü (Vaiz)
ersin.mintas1@diyanet.gov.tr

Analysis of Verses Concerning the Jews: Focusing on Surah al-Baqarah

Abstract: This research aims to provide a brief overview of the Jews, to identify the content of Surah al-Baqarah, which mentions the Jews most frequently, and to describe the characteristics of the Jews described in this surah. Through this study, we will be able to see the verses mentioned in Surah al-Baqarah about the characteristics of the Jews and whether the content of these verses is positive or negative. In addition, the history of the Jews, the period of Prophet Jacob and Prophet Joseph, the oppression and violence the Jews suffered from the pharaohs, and their deliverance from this torment and hardship through Prophet Moses will be discussed, and the past of the Jews will be narrated in the light of revelation. The Jews are a people who deviated from the teachings of the Torah, denied the prophethood of Prophet Muhammad, and did not follow the path of Prophet Jacob. Most of the attributes mentioned about the Jews in the Surah al-Baqarah are attributes that are condemned. The most important of these attributes is that when the truth came to them, they denied and rejected it and hid the truth from people. They changed the verses of Allah according to their desires. Thus, the Jews became a rebellious, stubborn, and wrathful community that persisted in rebelling against their Lord and prophets.

Keywords: Tafsir, Judaism, Surah al-Baqarah, prophethood, faith.

Giriş

Yüce Allah (c.c.), bütün insanlara elçi olarak gönderdiği Hz. Muhammed'i (s.a.v.) son peygamber kılmıştır. O'nun şeriatı önceden geçmiş bütün şeriatları yürürlükten kaldırmıştır. O'nun en büyük mucizesi, önceki semavi kitapları tasdik eden ve onları denetleyen Kur'an'ı Kerimdir. Son peygamberin çağrısı ise önceki peygamberlerin davetlerinin özüne uygundur.

Hız. Peygamber, kararlılık, sabır ve kendisinin yüce Allah'ın elçisi olduğunu gösteren deliller ile insanları tevhit inancına davet etmiştir. Allah resulünün davetine muhatap olan kesimlerden biri de Ehli Kitaptır. Özellikle Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerdir.

Kur'an'ı Kerim, İsrâîloğulları olarak da isimlendirilen Yahudiler hakkında, Hız. Ya'kûb ve oğlu Hız. Yûsuf döneminden, Firavunların baskısı ve onların köleleştirilmelerinden, kendilerini bu durumdan kurtarmaları için yüce Allah tarafından gönderilen Hız. Mûsâ ve kardeşi Hız. Hârûn dönemi hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Kur'an'ı Kerim, Yahudilerin tarihinden kesitler sunarken onların birtakım niteliklerinden, karakterlerinden, huy ve ahlaklarından, içlerinde besledikleri kin ve hasetten, peygamberlerine karşı olan tutumlarından, hakkı kabul etmeyişlerinden bahsetmekte ve son peygamber'e ve Kur'an'a olan düşmanlıklarını gözler önüne sermektedir.

Medine döneminde nâzil olan ve Kur'an'ı kerimin en uzun sûresi olan Bakara sûresi Yahudilerden en çok bahseden sûredir. Bu sûrede, Medine ve çevresinde yaşayan Yahudiler muhatap alınarak, hak yoldan sapmaları, kalplerindeki hastalıkları, düşmanlık, kin ve hasetleri hem kendilerine hem de müminlere haber verilmiştir.

Bu çalışmamızda öncelikle Bakara sûresinde Yahudilerden bahseden ayetleri tespit etmekle başladık. Bakara sûresinde Yahudiler ile ilgili nitelikleri anlatan ayetleri uygun başlıklar altında zikretmeye gayret gösterdik. Ayetlerin meali hususunda Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur'an Yolu Meali*'nden yararlanılmıştır. Ayrıca

ayetlerin tefsirleri, Rivayet ve Dirayet tefsirlerinden yararlanılarak açıklamaya gayret gösterdik.

1. Yahudilerin İnkârcılıkları

“İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler. Allah (c.c.) onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş-tir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır.”¹

Müfessirler bu ayetin muhatapları hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kimisi bu ayetin Ebû Cehîl, Ebû Leheb ve el-Velid b. el-Muğîra gibi küfürde ısrar edip bu hal üzere ölen Mekke müşrikleri hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir.² İbn Abbâs (r.a.) ise (ö. 68/687-688) bu ayetin, Medine çevresinde yaşayan ve bütün insanlara gönderilen bir elçi olduğunu bildikleri halde, Hz. Peygambere inanmayan Yahudiler hakkında nâzil olduğunu bildirmiştir.³ Yahudiler, Hz. Peygamberin vasfı ve niteliklerini kendi kitaplarında okuyup bildikleri halde inanmamışlardır. Bilakis kitaplarında yazılı olan son peygamberin vasfını tahrîf ederek gizlemişlerdir. Nitekim yüce Allah başka bir ayette şöyle buyurmaktadır.

“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler.”⁴

İbn Cerîr et-Taberî, (ö. 310/923) يَرْفُؤُهُ cümlesindeki meful zahirinin kıblenin değiştirilmesiyle ilgili olduğunu söylese de⁵ Fahrreddin er-Râzi (ö. 606/1210) bunu zayıf görmüştür. Ona göre zahir, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) döner. Rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644), Abdullah b. Selâm’a (r.a.) (ö. 43/663-64) Hz. Peygambe-

¹ Kur’ân Yolu Meâlî, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), el-Bakara 2/6-7.

² Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî er-Râzî, Mefâtihu'l- Ğayb (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasu'l-Arabî, ts.), 2/284.

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, thk. Dr Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Daru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri, 2001), 1/251.

⁴ el-Bakara 2/146

⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, 3/187.

ri sorduğunda “Ben onu çocuklarımdan daha iyi tanırım.” demiştir.⁶

Ayette geçen “k-f-r” kelimesi sözlükte örtmek gizlemek anlamına gelmektedir. Örtmesiyle ve karanlıkta bırakmasıyla geceye, tohumu gizlemesiyle çiftçiye kafir denilmiştir. Küfür meydana geliş şekli ve sebepleri açısından dört kısımdır. Küfr-i İnkârî: Allah’ı, peygamberleri ve onların Allah’tan alıp getirdikleri esasları kişinin kalbiyle tasdik, diliyle ikrar etmemesidir. Küfr-i Cühûd: Kişinin bildiği halde iman etmemesi, inkârı tercih etmesidir. Küfr-i İnâdî: Kişinin kalben Allah’ı bilip bazen diliyle de ikrar ettiği halde haset, şöret ve makam düşkünlüğü, kavmiyetçilik gibi sebeplerle İslâm’ı bir din olarak kabullenmemesidir. Küfr-i Nifâk: Kişinin inanılması gereken hususları diliyle ikrar ettiği halde kalben tasdik etmemesidir.⁷

Yüce Allah bu ayette kafirlerin uyarılıp uyarılmamasının eşit olduğunu ve inanmayacaklarını bildirmiştir. Oysa kafir olup da Hz. Peygamberin daveti ve tebliği ile inanan nice Ashabı Kiram ve Müslümanlar vardır. Durum böyle olunca keferu (كَفَرُوا) inkâr edenlerden kastın umumi olmadığı anlaşılmaktadır. Beyzâvî (ö. 685/1286) bu ayetin tefsirinde ismi mevsûldeki (الذين) el takısının ahdi zihni veya cins için olduğunu belirtmiştir. El takısı ahdi zihni için olduğunda Ebû Cehîl, Ebû Leheb, el-Velid b. el-Muğîra ve Yahudi hahamları gibi bilinen şahıslar kastedilir. El takısı cins için olduğunda ise küfürde direten azılı kafirler olduğu anlaşılmaktadır.⁸

2. Misalleri Küçük ve Değersiz Görmeleri

“Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sıvrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah’tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise

⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, 4/110.

⁷ Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, 1414), 3/106, 5/144.

⁸ Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşeli (Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turasu’l-Arabî, 1418), 1/41.

“Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?” derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır.”⁹

Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Katâde’den (ö. 117/735) rivayet olunduğuna göre yüce Allah, Hac ve Ankebût sûrelerinde müşrik-lere Sinek ve Örümcek ile misal verdiğinde Yahudiler gülerek “Bu söz Allah’ın kelâmına benzemiyor.” dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁰ Yüce Allah, İnsanların Kur’ân’ı Kerimi daha iyi anlamaları için edebî sanatlardan temsil, teşbîh ve örneklen-dirme sanatlarını kullanmıştır. Buna rağmen Yahudiler, akıllarını inkâr yönüyle kullanmış ve “Böyle hakir olan şeylerle örnek olur mu?” demişlerdir. Yüce Allah, bu tutumları sebebiyle onları sap-tırmıştır. Bu durum onların hakkı anlamamadaki ısrarlarını göz önüne sermektedir.

3. İsrâîloğulları’na Verilen Nimetler

“Ey İsrâîloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının.”¹¹

Nimet: Sözlükte masdar olarak “refah, bolluk ve iyi hal içinde olmak”, isim olarak “rızkı, mal ve bütün imkânlar” anlamındadır.¹² İbnü’l-Cevzî’ye (ö. 597/1201) göre “insana refah ve mutluluk sağ-layan şeyler” nimettir.¹³

Yüce Allah’ın İsrâîloğulları’na olan nimeti pek çoktur. Onları Firavun ve kavminin baskısından kurtarıp mal ve mülklerine vâris kılması, köleler iken düşmanlarını yok edip, kendilerinden pey-gamberler ve krallar göndermesi, kendilerine Tevrât’ın verilmesi, Kızıldeniz’in yarılp oradan geçmeleri, buzağıya tapmaları sebe-

⁹ el-Bakara 2/26

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kâhire: Dâru’l-Kutubî’l-Misriyye, 1964), 1/242.

¹¹ el-Bakara 2/40,47

¹² Mecmeu’l-Luğati’l-Arabiyye İbrâhîm Mustafâ vd, *el-Mu’cemu’l-Vesîd* (Kâhire: Dâru’l-Da’vet, ts.), 2/935.

¹³ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbn Cevzî, *Nüzhetu’l-A’yûni’n-Nevâzir Fî ‘ilmi’l-Vücûh ve’n-Nezâ’ir*, thk. Muhammed Abdülkerim (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1984), 597-598.

biyle tövbelerinin kabul edilmesi, Tih çölünde onlara bulutları gölgelik yapıp kudret helvası ve bıldırcın etiyile onları beslemesi, su ihtiyaçlarını karşılamaları için kayadan su çıkarması, karanlıkta yollarını bulmaları için nurlu bir direk var etmesi, hatta elbiselerinin çürümemesi gibi kendi zamanlarında yaşayan toplumlara ve-rilmemiş birçok haslet yüce Allah'ın onlara verdiği nimetlerdendir. Bu ayette, Yahudilere verilen nimetler hatırlatılarak şımarmamaları ve yüce Allah'tan bir nimet olan Tevrât'ta vasfı ve niteliği bulunan son peygambere iman etmeleri için bir ikaz vardır.¹⁴

Ayette geçen "Ahd" kelimesi, mastar olarak, "bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek; söz vermek" manalarına geldiği gibi, isim olarak, "emir, talimat, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz" anlamlarına da gelir. Ahitte hem yemin hem de kesin söz verme anlamı vardır.¹⁵

"Ahd" sözcüğü hem ahid yapana (المعاهد) hem de kendisiyle ahit yapılan (المعاهد) için kullanılmaktadır. Nitekim Ahd kelimesi bu ayette ilkinde faile ikincisinde mefûle muzaf olmuştur. Yüce Allah, onlara peygamber ve kitap gönderdiğinde iman etmeleri ve salih amel işlemeleri hususunda kendilerinden ahid almıştır. Onların bu ahde bağlı kalıp gereklerini yerine getirmeleri durumunda ise yaptıkları iyiliklere sevapla karşılık vermesidir.¹⁶

Hasan-ı Basrî, bu ayetteki ahidden kastın Maide sûresi 12. ayetin olduğunu belirtmiştir. Ebû Âliye (ö. 90/709), ahidin İslam dini olduğunu ve insanların ona tabi olması gerektiğini bu ayetin tefsirinde belirtmiştir.¹⁷

3.1. Firavunun Baskısından Kurtuluş

"Hatırlayın ki sizi Firavun'un adamlarından kurtardık. Onlar size

¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/477.

¹⁵ Abdurrahman Küçük, "Ahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1/532-533.

¹⁶ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/75.

¹⁷ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfi' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419), 1/148.

işkencenin en kötüsünü revâ görüyorlar, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bu size reva görülenlerde rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”¹⁸

Hız. Yûsuf döneminde Mısır’a yerleşen İsrâîloğulları, onun vefâtından ve kısa bir refah döneminden sonra Mısır kralları (Firavun) ve yöneticileri tarafından ayette bahsedilen ağır imtihanlara maruz kalmışlardır. İbn Abbâs’a göre bunun sebebi, firavunun yüce Allah’ın peygamberlik ve krallığı Hız. İbrahim’in soyuna vadedtiğini bilmiş olmasıdır. Suddî, bunun sebebini firavunun gördüğü rüyaya bağlar. O, rüyasında Beytümakdis’ten bir ateşin gelip Kıptilerin evlerini yakıp İsrâîloğulları’nın evlerine dokunmadığını görür. Kâhinlerin, bu rüyayı Kıptileri helâk edecek birinin Beytümakdis’ten çıkacak diye yorumlamaları üzerine bu eziyet ve zulme başlanılmıştır.¹⁹

3.2. Denizin Yarılışı

“Bir zamanlar biz sizin için denizi yarıdık, sizi kurtardık; Firavun’un adamlarını da gözüünüz önünde denizde boğduk.”²⁰

Yüce Allah, Hız. Mûsâ’ya İsrâîloğulları’nı gece vaktinde Mısır’dan çıkarmasını vahyetmesi üzerine yola koyulurlar. Peşlerine düşen Firavun ve ordusuyla Kızıldeniz sahilinde karşılaşır. Hız. Mûsâ, yüce Allah’ın emriyle asasını vurmasıyla denizde mucizevi bir şekilde on iki kuru yol açılır. Onların ardından, açılan bu yollara giren Firavun ve ordusu, denizin kapanmasıyla ve İsrâîloğulları’nın müşahedesinde helak edilmişlerdir.²¹

3.3. Tövbelerinin Kabulü ve Kendilerine Kitap Verilmesi

“Mûsâ’ya kırk gece için söz vermiştik. Mûsâ gittikten sonra siz, haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz. Bundan sonra da (akıllanıp) şükredersiniz diye sizi affettik. Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ’ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri vermiştik.”²²

¹⁸ el-Bakara 2/49

¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Çayb*, 3/506-507.

²⁰ el-Bakara 2/50

²¹ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, 1/80.

²² el-Bakara 2/51-53

Hız. Mûsâ, kavmine denizden salimen geçtiklerinde kendilerine ahkam ve şeriatı barındıracak bir kitabı getireceğini bildirmişti. Nihayet yüce Allah'ın izniyle Kızıldeniz'i geçip düşmanları yok edilince Yahudiler, Hız. Mûsâ'dan kendisiyle amel edecekleri bir kitap isterler. Böylece Hız. Mûsâ, yerine kardeşi Hız. Hârûn'u bırakarak kırk gece sürecek mîkat için kavminden ayrılır. Hız. Hârûn, kavminin mısırdan çıktıklarında Kıptilerden ödünç alarak yanlarında getirdikleri altın ve takıların helal olmadığını belirterek yakılması gerektiğini onlara bildirince Yahudiler altın ve değerli takıları ateşe atmışlardır. Bunu fırsat bilen Sâmirî isminde biri, erimiş altın ve takılardan buzağı şeklinde ve kendisinde böğürtü sesi işitilen bir heykel yapıp "Bu sizin ve Mûsa'nın unuttuğu ilahdır." der. Bunun üzerine İsrâîloğulları'nın bir kısmı Hız. Hârûn'un onları vazgeçirmek için verdiği bütün çabasına rağmen buzağıyı ilah edinip ona ibadete başlamışlardır.²³ Yüce Allah, Hız. Hârûn'un sözlerini bize şöyle bildirmektedir. "Gerçek şu ki daha önce Hârûn onlara, "Ey kavimim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin rabbiniz o rahmândır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin" demişti. Şöyle cevap verdiler: "Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz."²⁴ Kırk gece tamamlanıp Hız. Mûsâ, içinde Tevrât'ın bulunduğu levhalarla dönünce kavminin buzağıya tapındığını görür ve kardeşinin saçından ve sakalından tutarak şöyle der: "Ey Hârûn! Onların saptıklarını gördüğünde beni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin? O şöyle cevap verdi: "Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâîloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim."²⁵

Bunun üzerine Hız. "Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavimim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş

²³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/511-512.

²⁴ Tâhâ 20/90-91

²⁵ Tâhâ 20/92-94

olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur."²⁶

Fahreddin er-Râzî, bu ayetin tefsirinde şöyle der: Yahudiler buzağıyı ilah edinme ve ona tapınma hususunda ikiye ayrılmışlardır. Birincisi Sâmirî'nin sözünü dinleyip buzağıya tapanlar, İkincisi Hz. Hârûn'la birlikte olup ona tapmayanlardır.

"Yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün." bu ayette tövbenin şartı olarak nefislerini öldürmeleri emredilmiştir. Bundan maksadın buzağıya tapıp sonra tövbe edenlerin iki safaya ayrılarak birbirlerini öldürmeleri muhtemel olduğu gibi Hz. Hârûn'un tarafında olup buzağıya tapmayan, ancak tapanlara tepki göstermeyenlerin buzağıya tapıp tövbe edenleri öldürmeleri de muhtemel olabilir. Fahreddin er-Râzî ikinci görüşü destekleyerek şöyle devam eder. Hz. Hârûn'la birlikte olan on iki bin kişinin bu suçu işleyenleri öldürmeye başladığını, gün batımına doğru Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un yüce Allah'a yalvarmaları üzerine öldürme işlemi durdurulmuş, ölenler bağışlanmış hayatta kalanların da tövbeleri kabul edilmiştir. Öldürülenlerin sayısının yetmiş bin olduğu rivayet edilmiştir.²⁷

3.4. Bulutların Gölge Yapılıp Kendilerine Kudret Helvası ve Bildircin Eti Verilmesi

"Bulutları üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bildircin indirdik. "Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin" (dedik). Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler fakat, kendilerine zulmediyorlardı."²⁸

İsrâîloğulları Tih çölündeysen, Güneşin sıcaklığından korunmaları için bulutlar onlara gölgelik kılınmıştı. Öyle ki hareket halinde olduklarında bulutlar da onlarla birlikte hareket edip onları sıcağından korumaktaydılar. Ayrıca tan vaktinden başlayıp güneşin doğuşuna kadar devam eden kudret helvasının yağdırılması ve bildircinlerin gönderilmesi ile ıssız çölde beslenme ihtiyaçları karşılanmaktaydı. İşte bu, kendilerine yüce Allah tarafından verilen büyük

²⁶ el-Bakara 2/54

²⁷ Râzî, Mefâtihu'l-Ğayb, 3/517.

²⁸ el-Bakara 2/57

nimetlerdendir. Fakat onlar şükredecekleri yerde bu nimetlere nankörlük etmişlerdir.²⁹

4. Yahudilerin Olumsuz Fiilleri

4.1. Peygamberi İnkâr, Ayetlerini Değiştirip Hakkı Batılla Karıştırmaları

“Elinizdeki Tevrat’ı tasdik edici olarak indirdiğimize (Kur’an’a) iman edin. Onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Ayetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin ve bana karşı gelmekten sakının. Hakkı bâtılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin. Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”³⁰

Yüce Allah’ın inzâl ettiği Kur’ân ibâdet, tevhit, peygamberlik ve Hz. Muhammed’in nitelikleri hususunda bilgiler barındıran, Tevrât’ı tasdik eden bir kitaptır. Tevrât’a inanan Yahudiler bu durumu çok iyi bilmekteydiler. Onlardan beklenen kendi kitaplarında okudukları ve vasfını, niteliğini bildikleri son peygambere îmân etmeleridir. Bu ayeti kerime bu hususu ön plana çıkararak Yahudileri îmâna davet etmiş, inkâr edenlerin ilki olmamalarını, Allah’ın ayetlerini az bir değer karşılında değiştirip tahrif etmemelerini, bile bile hakkı bâtılla karıştırmamalarını ve gerçeği gizlememelerini vurgulamıştır. Ayette geçen “az değer” den (ثَمَنًا قَلِيلًا) kastın Dünya malı, makam, mevki ve kendi toplumlarındaki liderliktir. Tevrât’a eklemeler yapmaları ise hakkı bâtılla karıştırmalarıdır. “Hz. Peygamberin niteliği veya şu hüküm Tevrât’ta yoktur.” sözleri de hakkı gizlemeleridir.³¹ Ayrıca “Namazı kılın, zekâtı verin, rükû’ edenlerle birlikte siz de rükû’ edin.” ifadesi, Hz. Peygamberin çağdaşı olan ve sonradan gelen Yahudilere Allah’a yönelik tövbe etmeleri ve Müslüman olmalarına dair bir emir ve davettir.³²

“Allah’ın indirdiği kitabın bir bölümünü gizleyenler ve onu az bir şey karşılığında satanlar yok mu, onlar karınlarına ateşten başka bir şey

²⁹ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/91.

³⁰ el-Bakara 2/41-43

³¹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/84-85.

³² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 1/611.

doldurmuyorlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacak! Onlar için elem verici bir azap vardır. Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Ateşe ne kadar da dayanıklı olmuş! Bu azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olması ve kitap hakkında aykırı görüşlere sapanların derin bir ayrılıkçılık içine düşmüş bulunmalarıdır.”³³

Bu ayet bir önceki ayet gibi yüce Allah'ın indirdiği kitabı tahrif edenlerden bahsetmekte ve uğrayacakları kötü sonucu haber vermektedir.

İbn Abbâs'a göre bu ayet, dindaşlarından aldıkları hediyelerle geçimini sağlayan ve son peygamberin kendilerinden gönderileceğini iddia eden Yahudi hahamları hakkında inmiştir. Fakat son peygamber kendilerinden, Yahudilerden değil de Araplardan gönderilince, insanların ona tabi olup aldıkları hediyelerin kesilmesi ve makam, mevkilerini kaybetme endişesiyle bu husustaki ayetleri gizleyip son peygamberin vasıflarını tahrif edip değiştirmişlerdir.³⁴

“Onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.” Bu ifade, onların aç gözlülük ve tamahlarını ancak varacakları ateş doyurur anlamındadır. *“Ademoğlunun karnını ancak toprak doldurur.”³⁵* hadisinde olduğu gibi. Yüce Allah'ın kıyamet gününde onlarla konuşmaması onlardan yüz çevirmesi ve onlara öfkelenmesi anlamında bir kinayedir. Veya yüce Allah'tan hoşlarına gidip sevinecekleri bir söz işitmeyecekler anlamındadır. Bu takdirde hakiki anlamda kullanılmış olur. Allah Teâlâ, bu durumda olanları iman etmeden ölmeleri durumunda mağfiret ve affetmeyeceğini ve kendileri için elem veren bir azabın olduğunu haber vermektedir.³⁶

³³ el-Bakara 2/174-176

³⁴ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-me'sânî*, thk. Alî Abdulbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 1/441.

³⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Şirket ve Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), “Menâkib” 135.

³⁶ Muhammed Reşîd b. Alî rızâ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm* (el-heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990), 2/85.

4.2. İlimleri ile Amel Etmemeleri

“Siz Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?”³⁷

İbn Abbâs’a göre bu ayet Medine ve çevresinde yaşayan, inanmadıkları halde kendilerine danışanlara Hz. îmân etmeleri yönünde tavsiyelerde bulunan, sadaka vermedikleri halde insanlara sadaka vermeyi söyleyen Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Çünkü Yahudiler insanlara iyilik yapmayı, günahtan uzak durmayı emrederken kendileri bunun aksine bir tutum ve davranış sergilemişlerdir. Ayette geçen “birr” sözcüğü îmân, ihsân veya bütün hayırlı, iyi işleri kapsayan bir kelimedir. Ayette göze çarpan bir diğer husus Yahudilerin, kitabı (Tevrât) okumuş ve biliyor olmalarıdır. Kınanan davranış sadece yapmadığını söyleyen değildir. Bildiği halde yapmadığı, amel etmediği hususları söyleyendir. Bu ayet Yahudiler hakkında olsa da bildiği halde ilmini, bilgisini kendi hayatına, yaşantısına yansıtmayıp, amel etmeyip başkalarına tavsiyelerde bulunan kimseler için de geçerlidir.³⁸ Böylece Yahudiler, kitaplarındaki gerçekleri ve Hz. Peygamberin niteliklerini bildikleri halde bunları insanlara emredip amel etmemeleri sebebiyle ilâhi azarlanmaya müstahak olmuşlardır.

4.3. Allah’a, Âhiret Gününe İnanıp İyi İşler Yapmaları

“Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden (her bir grubun kendi şeriatında) ”Allah’a ve ahiret gününe inanan ve sâlih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır.” (diye hükmedilmiştir).”³⁹

Süddî (ö. 127/745) bu ayetin Selmân’ı Fârisi’nin (ö. 36/656) arkadaşları hakkında nâzil olduğunu belirtmiştir. Hz. Selmân, namaz kılan oruç tutan ve son peygamberin gönderileceğine inanıp da ona yetişmeden vefât eden Hristiyan arkadaşlarından bahse-

³⁷ el-Bakara 2/44

³⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meşânî*, 17249-17250.

³⁹ el-Bakara 2/62

dince Hz. Peygamber, onların İslâm üzere ölmediklerini buyurdu. Hz. Selmân bu duruma çok üzüldü. Bunun üzerine bu ayet nâzil olur. Yahudilerin îmânı Hz. İsa'nın gönderildiği zamana kadar geçerlidir. İsa Mesîh'in dönemine yetişip de îmân etmeyen Yahudilerin îmânı geçersizdir. Tahrîfe uğramamış Hristiyanların îmânları ise Hz. Peygamberin dönemine kadardır. Son Peygamberin dönemine yetişip inanmayan Hristiyanların îmânı da geçersizdir.⁴⁰ Bu ayette her bir ümmetin kendi döneminde Allah'a ve âhiret gününe inanıp, sâlih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceklerini vurgulanır. Bu sûrede olumsuz davranışlarının anıldığı Yahudi ümmetinin içinde Allah'a ve âhiret gününe inanan ve iyi işler yapan kişilerin olduğunu ve onların kurtuluşuna dair ilahi vaadin olduğu açıklanmaktadır. Ancak ümmetler, peygamberlerinin kendilerine tebliğ ettiği inancı, ahkâmı tahrif ve tağyir ettiklerinde bu ayetin kapsamından sayılmazlar.⁴¹

4.4. Ahdi Bozmaları ve İlâhi Yasağı Çiğnemeleri

*"Hani, (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağına da tepenize dikmiş ve "Sakınsınız diye, size verdiğimiz Kitab'ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)" demiştik. Bundan sonra yine yüz çevirdiniz. Allah'ın bol nimeti ve merhameti olmasaydı herhalde ziyana uğrayanlardan olurdunuz. Şüphesiz siz, içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara, "Aşâğılık maymunlar olun" demiştik. Biz bunu hem onu görenlere hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara da bir öğüt kıldık."*⁴²

Hz. Mûsâ, mîkattan içinde Tevrât'ın bulunduğu levhalarla dönünce kavmine "Bunu (Tevrât'ı) kabul edin ve içindekilerle amel edin." dedi. Kavmi "Hayır! Yüce Allah'ın seninle konuştuğu gibi bizimle de konuşmadıkça kabul etmeyeceğiz." dediler. Bunun üzerine yıldırım çarpması sonucunda ölüp yüce Allah tarafından tekrar diriltildiler. Hz. Mûsâ kavmine "Tevratı kabul edip içindeki

⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, 1/182-184.

⁴¹ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 1/281.

⁴² el-Bakara 2/63-66

hükümlerle amel edin” emrini tekrar edince İsrâîloğulları yine de kabul etmediler. Bu sefer yüce Allah dağı (tur) tepelerine bir gölge-lik gibi dikince korkudan secde ederek kabul ettiler. İşte bu ayette bahsedilen, Yahudilerden alınan misaktır. Şayet ilk seferinde kabul etselerdi bu misak kendilerinden alınmayacaktı. Ayette geçen “kuvvet” kelimesi İbn Abbâs, Suddî ve Katade’ye göre ciddiyet ve gayrettir. İhlâs, niyet ve amel etmek anlamlarında olduğu da rivayet olunmuştur.⁴³ Yahudiler, mucizelerden sonra kendilerinden alınan ahde, misaka bağlı kalmayıp bozmuşlardır. Ancak yüce Allah’ın fazlı ve rahmeti sebebiyle helak edilmemişlerdir. Ayetteki “Allah’ın fazlı ve rahmeti” İslâm, Kur’ân, tövbelerinin kabul edilmesi anlamında olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁴

Hız. Mûsâ, kavmine cuma gününü ibâdet günü olarak belirlemek istedi. Ancak Yahudiler, kendisinde bir şeyin yaratılmadığı cumartesi gününün (Yevmu’s-Sebt) olmasını isteyerek peygamberlerine muhalefet ettiler. Bunun üzerine imtihan olarak Yahudilere o günde dünyevi işler yasaklanır. Hız. Dâvûd’un zamanında deniz sahilinde yaşayan ve geçimini balıkçılıktan kazanan Eyale halkı, balıkların cumartesi günü su yüzeyine çıktıklarını diğer günlerde ise kaybolduklarını görünce sahilde havuzlar hazırlayıp ağlarını bıraktılar. Böylece cumartesi günü balıkların ağlara takılmasını sağladılar. Pazar gününde de ağları toplayarak ilâhi yasağı çiğneyip hadlerini aştılar. Azâbın gelmediğini görünce “Cumartesi yasağı bize helal kılındı.” diyerek bu işi açıktan yaparak çarşı, pazarda bunun ticaretini yapmaya başladılar. Bunun üzerine aşığalık olarak Maymunlara dönüştüler. Bu dönüşüme Kur’ân dilinde Mesh adı verilmektedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu dönüşüm hakiki anlamında olup meshe uğrayanların da üç veya yedi gün sonra öldükleri rivayet edilir. Fakat Mucâhid, bunun hakiki anlamında olmadığını, dönüşümün suretlerinde değil kalplerinde gerçekleştiğini, bu sebeple maymunlara benzetilerek vaaz ve nasihat almadıklarını ve bunun mecâzi olduğunu belirtmiştir. Ebû

⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, 1/436-437.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 2/58.

Bekir b. Arabî (ö. 543/1148), maymuna dönüşenlerin soyunun devam ettiğini ve günümüzdeki maymunların onların soyu olduğunu iddia etmiş ancak bu iddia Hz. Peygamberin şu hadisi şerifiyle “Şüphesiz ki Allah, mesh edilenler için nesil ve çoluk çocuk yaratmamıştır. Maymunlarla domuzlar bundan önce de vardı.”⁴⁵ çürütülmüştür.⁴⁶ Bu ayette peygamberimizin muasırı olan Yahudilere bir ibret ve îkaz vardır.

4.5. Çok Soru Sormaları ve Şüpheye Düşmeleri

“Hani Mûsâ kavmine, “Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor” demişti. Onlar da, “Sen bizimle eğleniyor musun?” demişlerdi. Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” demişti. “Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın.” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi emrolunduğunuz işi yapın. “Onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, rengi neymiş? açıklasın” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığırdır.” dedi. Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki, o; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır”. Onlar, “İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin” dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı. Hani, bir kimseyi öldürmüşünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Halbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı. “Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun” dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.”⁴⁷

Hz. Mûsâ döneminde zengin olan biri, amcaoğulları tarafından mirası için öldürülür. Sonra da öldürenler, onun diyetini isterler. Tartışmadan sonra Hz. Mûsâ’ya başvurlar. Hz. Mûsâ, yüce Allah’tan aldığı vahiyle bir sığır kesmelerini emreder. Onlar “Bi-

⁴⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru l-hyâu't-Turasu'l-Arabî, 1955), “Kader” 2663.

⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-me'sânî*, 1/283.

⁴⁷ el-Bakara 2/67-73

zimle eğleniyor musun?” diyerek peygamberler hakkında söylenmesi uygun olmayan bir cevapla karşılık verdiler. Hz. Mûsâ, “Kendini bilmez cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım.” diyerek bir peygamberin insanlarla alay etmesinin mümkün olmadığını ifade ederek tepki göstermiştir.

Yahudiler soru sormayı bırakıp herhangi bir sığır kesecek ol- saydılar yeterli olacaktı. Fakat onlar bunun yerine soru sorup işi zorlaştırdılar. İlk soru da yüce Allah, kesmeleri gereken sığırın ne yaşlı ne körpe, ikisi arası bir sığır olduğunu, ikinci soruda o, sapsarı; rengi, bakanların içini açan bir sığır olduğunu, üçüncü soruda o; çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığır olduğunu açıkladı. Nihayetinde nitelikleri, sordukları sorular üzerine zorlaştırılan sığırı ağırlığınca altın karşılığında satın alıp boğazladılar. Dili, Sağ bacağı veya kuyruğuyla mevtaya vurduklarında yüce Allah'ın izniyle ölü dirilip “Beni amca oğullarımdan falan ve filan öldürdü.” dedi ve düşüp öldü. Bunun üzerine katillere kısas uygulanmış ve o günden itibaren katillere mirastan hak ve pay verilmemiştir.⁴⁸ Hz. Peygamber de “Dedikoduysu, çok soru sormayı ve malı zayı etmeyi yasaklamıştır.”⁴⁹

“Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur.”⁵⁰

el-Esam (ö. 200/816) ve Ebû Müslîm'e (ö. 322/934) göre bu ayetteki hitap müminleredir. Müslümanlar, Hz. Peygamberden kendilerine fayda sağlamayacak şeyleri sormaları üzerine bu ayet nâzil olmuştur. İbn Abbâs ve Mucâhid'e göre muhatap, Mekke ehlidir. Abdullah b. Ümeyye Kureyşli bir grupla Hz. Peygambere varıp “Ey Muhammed! yerden su çıkarıp hurma, üzüm bahçelerin ve altından bir evin oluncaya kadar, gökyüzüne yükselip okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar sana inanmayız.” demeleri üze-

⁴⁸ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/97-100.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkin'-Necât, 1422), “İ'tisâm” 3.

⁵⁰ el-Bakara 2/ 108

rine nâzil olmuştur. Mücâhid'den gelen başka bir görüşe göre Kureyşliler Hz. Peygamberden Safa tepesinin altın ve gümüşe dönüştürmesini istemeleri üzerine indirilmiştir. Fakat doğru olan, muhatapların Yahudiler olmasıdır. Çünkü Bakara sûresi, medenî bir sûredir ve ayetin bağlamı Yahudilerden bahsetmektedir.⁵¹

4.6. Kalp Katılığı

“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”⁵²

Bu ayetteki hitap bakara kıssasında bahsi geçen maktulün varislerinedir. Nitekim İbn Abbâs'ta bu görüştedir. Çünkü maktul yüce Allah'ın izniyle dirilip katillerinin ismini söyleyince varisler bunu inkâr etmişlerdir. Ebû Âliye ve diğer müfessirlere göre de hitap Hz. Peygamberin çağdaşı olan Yahudileredir. İlk yoruma göre maktulün dirilmesinden ve bu olayı kendi gözleriyle görmelerinin ardından, ikinci yoruma göre ise yüce Allah (c.c.)'ın, Hz. Mûsâ vasıtasıyla İsrâîloğulları'na asa, nurlu ve beyaz el, denizin yarılması, yıldırım çarpması sonucu ölüp tekrar dirilmeleri, dağın tepelerine dikilmesi gibi mucizeleri görmelerinden sonra da kalpleri katılaşmıştır. Kalp katılığından maksat ibret ve öğüt almamasıdır. Bu ayette, edebi sanatlardan olan istiâre kullanılmıştır. Katılık sert cisimlerin özelliğidir. Kalp ibret ve öğüt almama yönüyle sert bir cisim olan taş benzetilmiştir hatta taştan daha katı olduğu belirtilmiştir.⁵³ Daha sonra taşın birtakım özellikleri istiâre-i temsiliye yoluyla anlatılarak kalplerinin neden taştan daha katı olduğu anlatılmıştır. Hayat sebebi, sıvı ve yumuşak bir cisim olan su, adeta vahye benzetilmiştir, sert ve katı taş ise inanmayanlara benzetilmiştir. Aynı şekilde taşın yerinden kopup düşmesi tevâzu ve boyun eğmeyi ifade eder. Böylece Yahudilerin kalbi taştan daha

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3/643-644.

⁵² el-Bakara 2/74

⁵³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, 1/294-295.

katı olması ve kibirleri sebebiyle vahiy ve ibretler kendilerine fayda sağlamamıştır.

4.7. Allah'ın Kelamını Tahrîf Etmeleri ve Arzularına Uymaları

"Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların! Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak" dediler. De ki: "(Bu hususta) Allah'tan söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"⁵⁴

Yahudiler, yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya indirmiş olduğu ve içinde son peygambere dair vasıfları tahrif ederek yazdıkları Tevrât'ı az bir değer karşılığında değiştirmişlerdir. Bu eylemleri sebebiyle kendilerine azâp vadedilmiştir.⁵⁵ Tevrât'ı tahrif etmelerinin yanı sıra insanların zihnini bulandırmak, sevgisini ve dünyalık kazanmak için ondan istinbat edip yazdıkları akâid ve diğer hususları barındıran ancak Tevrât'ın ruhuna uymayan kitaplarda bu kategoride değerlendirilmektedir.⁵⁶

Bu ayette Yahudilerin kendi hevâ ve istekleri doğrultusunda karar verdikleri vurgulanmaktadır. Onlar cehennemde atalarının buzağıya tapınma süresi olan kırk gün müddetince kalacaklarını iddia etmektedirler. Mücâhid'ten gelen başka bir rivayette, onlar "Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Her bin yıl için bir gün cehennemde kalacağız." diyerek yedi gün kalacaklarına dair başka bir yorumda bulunmuşlardır. Oysa onlar, bu hususta yüce Allah'tan bir söz almış değillerdir. Bunun hükmü ancak yüce Allah'a aittir.⁵⁷

4.8. İsrâîloğullarından Alınan Mîsak

"Hani, biz İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeye-

⁵⁴ el-Bakara 2/79-80

⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 2/167.

⁵⁶ Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 1/299.

⁵⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakkâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 1407), 1/158.

ceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.”⁵⁸

Mîsâk: Sözlükte “güvenmek, itimat etmek” manasındaki sika (vüsûk) veya “sağlam ve muhkem olmak” anlamına gelen vesâka kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak mîsâk “kuvvetli ahid ve antlaşma” demektir. Dinî metinlerde “ile peygamberler ve kullar arasında gerçekleşen antlaşma” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁹

Bu ayetteki mîsâkın zamanı ile ilgili ihtilaf edilmiştir. Mekkî’ye (ö. 437/1045) göre Hz. Âdem’in sulbundan çıkarıldıklarında kendilerinden alınan mîsâktır. Veya peygamberler vasıtasıyla kendilerinden alınan ahitlerdir.⁶⁰ Tevrât’taki on emre benzer olarak İsrâîloğulları’ndan, ancak yüce Allah’a kulluk edilmesi, ana, baba, akraba, yetim ve yoksullara iyilik edilmesi, namazın ikame edilip, zekâtın verilmesi emredilerek kendilerinden sağlam bir söz (mîsâk) alınmıştır. Fakat bu mîsâka ancak az bir kesimin riayet ettiği belirtilmektedir. Nitekim sonraki ayette yüce Allah şöyle buyurmaktadır. “*Hani, “Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz. Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkararak, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab’ın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. Onlar, ahireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir. Artık bunlardan azap hiç hafifletilmez. Onlara yardım da edilmez.”⁶¹*

Bu ayette belirtildiği üzere Yahudilerden sağlam dört söz

⁵⁸ el-Bakara 2/83

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 10/371.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*, 2/12.

⁶¹ el-Bakara 2/84-86

alınmıştır. Bunlar öldürmemek, birbirlerini yurtlarından çıkarmamak, bu hususlarda birbirlerine destek olmamak ve fidye vermektir. Sebebi nüzul olarak, Medine’de yaşayan Yahudiler hakkında indiği rivayet olunmaktadır. Medine’de, Kaynukâ’oğulları, Kurayzaoğulları ve Nâdiroğulları isminde üç Yahudi kabilesi yaşamaktaydı. Kaynukâ’oğulları ile Kurayzaoğulları arasında var olan düşmanlıktan ötürü savaşlar olmaktadır. Bu savaşlarda Medine’de yaşayan ve Arap kabilesi olan Evs kabilesi, Kaynukâ’oğullarının, Hazreç ise Kurayzaoğullarının müttefikiydi. Yahudiler müttefikleriyle birlikte kendi aralarında yaptıkları savaşlarda bu ayette kendilerine yasaklanan hususlardan sadece fidye emrine riayet edip diğerlerini çiğnemekteydiler. Yüce Allah, “Yoksa siz Kitab’ın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” buyurarak onların bu tutumunu kınamıştır.⁶² Kurayzaoğulları, öldürülme ve esaret ile, Kaynukâ’oğulları da sürgün edilmeleriyle dünyada rezil ve rüsvây olmuşlardır.⁶³

4.9. Şükürsüzlük, Düşük Olanı Hayırlı Olanla Değiştirme İstekleri, Peygamberleri Öldürmeleri ve Haddi Aşmaları

*“Hani, “Ey Mûsâ! Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız. O halde, bizim için Rabbine yalvar da o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin” demiştiniz. O da size, “İyi olanı düşük olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise inin şehre! İstedikleriniz orada var” demişti. Böylece zillet ve yoksulluk onları kapladı. Onlar, Allah’ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi, onların; Allah’ın ayetlerini inkâr edip, peygamberleri de haksız yere öldürüyor olmaları idi. Bütün bunların sebebi ise, isyan etmek ve aşırı gitmekte oluşlarıydı.”*⁶⁴

İsrâîloğulları, Hz. Mûsâ’ın önderliğinde Mısır’dan çıktıktan sonra Tih çölünde mucizevi bir şekilde kendilerine Bildircın eti ve Kudret helvası veriliyordu. Bu, şükredilmesi gereken bir durumdur. Ancak Yahudiler şükredecekleri yerde “Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız.” dediler. Yemek iki çeşit olduğu halde tek çeşit

⁶² Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmîl-Kur’ân*, 2/20-22.

⁶³ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, 1/92.

⁶⁴ el-Bakara 2/61

olarak nitelemeleri her gün aynı çeşit yemeği yemeleri sebebiyledir. Bu, her gün aynı yiyecekleri yiyen birinin “Ben tek çeşit yemek yiyorum.” demesi gibidir. Veya Bildırcın eti ve Kudret helvası müreffeh bir yaşama sahip olanların yiyeceği olması yönüyle tek çeşittir. Yahudiler ise tarımla uğraşan insanlardı. Ayette bahsi geçen yiyecekler de onların alıştığı sürekli tükettiği yiyeceklerdendir. Bu istekleriyle, şükürsüzlüğün yanında değerli olanı değersiz olanla değiştirmeleri de ayette vurgulanan hususlardandır. Bu tutum ve davranışları sebebiyle kendilerine zillet, aşağılanma ve fakirlik damgası vurulmuş ve yüce Allah’ın gazabına maruz kalmışlardır. Yahudilerin zelil ve fakir oluşları hakiki anlamda olduğu gibi fazla cizye ödememek için fakir ve zelil görünmelerinden dolayı da olabilir. Bu onların Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyledir. Çünkü Yahudiler kendi peygamberleri olan Hz. şe’yâ, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahyâ’yı öldürmüşlerdir. Ayetteki “Haksız yere” den kasıt “Tevrât’ın hükümlerine göre de haksızlıktır” anlamındadır. İnandıkları hükümlere göre bu peygamberleri öldürmeye hiçbir sebep yoktur. Onları bu cürümleri işlemeye sevk eden şey onların âsi ve haddi aşan bir toplum olmalarıdır.⁶⁵

4.10. Dünya Sevgisi, Ölümünden Hoşlanmamaları ve Yaşama Hırsları

*“Onlara, “Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım!” de. Kendi elleriyle yapıp ettikleri işler sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir. Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkününü olarak bulursun; müşriklerden de çok, her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtaramaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”*⁶⁶

İbn Cevzî’ye göre bu ayet, “Cennet ancak Hz. Ya’kûb ile soyu için yaratılmıştır.” diyen Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Kattade, Ebû Âliye ve er-Rebî’ b. Enes (ö. 757) bu ayetin, Yahudi ve

⁶⁵ Neseî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl*, 1/93-94.

⁶⁶ el-Bakara 2/94-96

Hristiyanlar hakkında indiğini belirtmişlerdir. Âhiret yurdundan kasıt ise Cennettir.

Ayette ölümü temenni edin, isteyin ifadesi geçmektedir. Oysa ölümü istemek Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Nitekim peygamberimiz “Sizden biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölme-yi arzu etmesin ve “Allah’ım yaşamak hakkımda hayırlıysa beni yaşat; ölüm hakkımda hayırlı ise beni öldür” desin.”⁶⁷ buyurmuştur. Hadiste-ki yasa- k, kişinin başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü isteme- siyle ilgilidir. Çünkü bu, kadere rıza göstermemek anlamına gelir. Ancak yüce Allah’a duyulan iştia- k, şehit olmak ve cennet nimet- lerine kavuşmak için ölüm temenni edilebilir. Çünkü Hz. Câbir ‘in (ö. 78/697) rivayet ettiği bir hadisi şerifte Resulullah Uhud ashabı söz konusu olunca şöyle buyurmuştur: “Allah’a yemin ederim ki ashabım ile birlikte dağın (Uhud) dibinde bırakılmış olmayı (şehit düşmüş olmayı) çok arzu ederdim.”⁶⁸ Bu hadisi şerifte Hz. Peygamber şehit olmayı arzulamıştır. Ayrıca Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) Sıffin’de “Yarın sevdiklerime; Hz. Muhammed ve arkadaşlarıma kavuşa- cım.” diyerek ölümü temenni etmiştir.

Yüce Allah bu ayette, Yahudilere, “Şayet iddialarınıza bağlı- sanız ölümü temenni edin.” buyurarak onların iddialarını çürüt- müştür. Çünkü onlar bu davalarında doğru olsaydılar Dünya ızdırabı ve sıkıntısı yerine ebedi kurtuluş ve saadet yurdu olan cennetle kendileri aralarında başka bir engel bulunmayan ölümü isteyip temenni ederlerdi. Ancak onların Hz. Peygamberi ve Kur’ân’ı inkâr etmeleri, peygamberleri öldürmeleri ve yaptıkları türlü türlü cürümleri sebebiyle ölümü isteyememişlerdir.⁶⁹ Hatta öldükten sonra azaba uğrayacaklarını bildikleri için yaşamaya çok hırslıdılar. Müşriklerin yaşama sevgisi ahiret hayatına, ödül ve cezaya inanmamaları sebebiyle makul görülebilir. Fakat âhiret hayatına, cennet ve cehenneme inanan Yahudilerin yaşama hırsları

⁶⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, “Cenâiz” 3.

⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1990), 2/86.

⁶⁹ Âlûsî, *Rûḥu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meṣnâî*, 1/327-328.

olsa olsa öldüklerin de başlarına gelecek azâbı bilmeleri sebebiyledir. Ayette onların çok yaşamalarının da kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı vurgulanarak yüce Allah'ın onların yaptıklarını hakkıyla gördüğü belirtilmiştir.⁷⁰

4.11. Hz. Cibrîl'e Düşmanlıkları

*“Söyle (Yahudilere): Cebrâil'e kim düşmansa bilsin ki, Allah'ın izniyle önce gelen kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdecî olarak Kur'an'ı senin kalbine indiren odur. Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır.”*⁷¹

İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre, Yahudilerden bir grup Allah Resulüne gelip ancak peygamberlerin cevaplayabileceği birtakım sorular sormak istediler. Peygamberimiz istediğinizi sorabilirsiniz, fakat cevap verdiğim takdirde bana iman edecek misiniz? diye sorunca onlar evet, iman edeceğiz diye söz verdiler. Bunun üzerine Hz. Ya'kûb'un kendine haram kıldığı yiyecek nedir? Tevrât'ta anılan son peygamber ve onun dostu olan melekler kimlerdir diye sorular sordular. Hz. Peygamber, Hz. Ya'kûb'un uzun süren bir hastalığa yakalanması üzerine “Şayet iyileşirsem bana en sevimli olan yiyeceği yemeyeceğim.” diye yüce Allah'a adakta bulunur. Deve eti ve sütü de onun en sevdiği yiyeceklerdendir. Tevrât'ta bahsedilen son peygamber, gözleri uyuduğunda dahi kalbi uyumayan peygamberdir. Yahudiler, verilen cevapları kabul edip şayet meleklerden olan dostunu da bize söylersen sana tabi oluruz dediler. Hz. Peygamber meleklerden dostum Cebrâil'dir. Bugüne kadar gönderilmiş bütün peygamberlere vahyi o getirmiştir deyince onlar biz sana tabi olmayız çünkü o, bizim düşmanı-mızdır dediler. Bunun üzerine bu ayet nâzil olmuştur.⁷²

Ayrıca ayette vurgulandığı üzere Hz. Cebrâil, vahyi yüce Allah'ın izniyle indirmiştir. Yahudiler bu tutumlarıyla Kur'an'a ve Hz. Peygambere inanmayarak kendi kitap ve peygamberlerini de

⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakk'ı Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl'*, 1/168.

⁷¹ el-Bakara 2/97-98

⁷² Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 2/283.

inkâr etmişlerdir. Çünkü vahyi indiren ve bütün peygamberlerle iletişim halinde olan o dur.⁷³

4.12. Ahitlerini Bozmaları ve Kitapla Amel Etmemeleri

“Ne zaman onlar bir söz verdilerse yine kendilerinden bir grup onu bozup bir kenara atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmezler. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı (Tevrat) tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitabın bir kısmı, Allah’ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler.”⁷⁴

Yahudilerden olan Mâlik b. Sayf “Kitabımızda Hz. Peygambere uymamız hususunda hiçbir ahit yoktur.” demesi üzerine bu ayet nâzil olmuştur. Başka bir rivayete göre de Medine’deki Yahudiler, yakında bir peygamber gönderilecek ve biz ona tabi olacağız iddiasındaydılar. Fakat son peygamber gönderilince onu inkâr ettiler. Atâ’ (ö. 126/744) nüzul sebebi olarak şunu belirtir; Hz. Peygamber ile Medine’li Yahudiler arasında yapılan sözleşmedir. Ancak onlar bu sözleşmeyi bozmuşlardır. Kureyzaoğulları ve Nâdi-roğulları’nın yaptığı gibi. Ayetteki kitaptan kastın Tivrât olduğu rivayet edilmiştir. Onlar kendilerine son peygamberin gelmesinin ardından kendi kitapları olan Tivrât’ta okuyup bildikleri halde ona iman etmemişlerdir. Böylece Tivrât’ı arkalarına atıp ona değer vermemişlerdir. Kitaptan kastın Kur’ân olması durumunda; onlar kendilerine yanlarındaki Tivrât’ı tasdik eden bir peygamber gelince Kur’ân’ı gerilerine atıp onunla amel etmediler anlamına gelir. Ayette geçen n-b-z (نَبِيٍّ) kelimesi ilgilenmemek, değer vermemek ve kendisiyle amel etmemek anlamında kullanılan bir tabirdir.⁷⁵

4.13. Hz. Peygambere Olan Saygısızlıkları

“Ey iman edenler! “Râinâ!” demeyin; “unzurnâ” deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”⁷⁶

Hz. Peygamber, ashab-ı kirâma vahyi ve dini hususları anlatırken onlar “Râinâ” yani bizi gözet acele etme anlamına gelen bu

⁷³ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 3/610-611.

⁷⁴ el-Bakara 2/100-101

⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2/40-41.

⁷⁶ el-Bakara 2/104

kelimeyi kullanıyorlardı. Yahudiler bu kelimeyi kendi dillerinde sövme amacıyla kullanmaktaydılar. Onlar ashâb-ı kirâmın bu kelimeyi kullandığını işitince bunu fırsat bilip kendi dillerindeki anlam ile kullanmaya başladılar. Sa'd b. Muâz (ö. 5/627) Yahudilerden bu kelimeyi işitince "ey Allah'ın düşmanları! Allah'ın laneti üzerinize olsun. İçinizden herkim bu kelimeyi bir daha kullanırsa onun boynunu vururum!" dedi. Onlar, fakat siz de bu kelimeyi kullanıyorsunuz diye karşılık verdiler. Bunun üzerine bu ayet nâzil oldu. Yüce Allah bu ayetle râinâ yerine aynı anlama gelen "ünzurnâ" kelimesinin kullanılmasını emretti.⁷⁷

4.14. Hz. Peygamber Tabi Olmamada Diretmeleri ve Müminleri Kıskaçmaları

*"Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*⁷⁸

Yahudiler, Hz. Peygamberi inkârla yetinmemiş ona inanan müminleri dinlerinden çevirmek için çok çaba sarfetmişlerdir. Bu tutum ve davranışları hasetten kaynaklanmaktadır. Haset: başkasında olan nimetin yok olmasını istemektir. Bu ise Allah indinde kınanan bir davranıştır. Ayette belirtildiği üzere Yahudiler, İslam dininin hak din olduğunu biliyorlardı. Fakat bildikleri halde Hz. Peygambere inanmıyorlardı. İnananların da ondan uzaklaşmasını, vazgeçmesini ve ebedi saadetten kendileri gibi mahrum olmalarını istiyorlardı. Yüce Allah, bu ayette onların içinde ki hasedi haber vermektedir. Onların bu çabası, kendilerinin hak üzere olmasından değil bilakis kendi heva ve arzularından dolayı istedikleri vurgulanmaktadır. Müminlere de onları bağışlamaları ve aldırış etmemeleri öğütlenmektedir.⁷⁹ İbn Abbâs, bağışlamanın ve affetmenin Tevbe sûresinin beşinci ayetiyle nesih edildiğini belirtmiştir.⁸⁰

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Haka'iki Gavâmi'zi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl'*, 1/174-175.

⁷⁸ el-Bakara 2/109

⁷⁹ Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm*, 1/346-347.

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 2/503.

4.15. Hz. Îsâ'yı İnkâr Etmeleri

*"Hepsi de kitabı okumakta oldukları halde yahudiler, "Hristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor" dediler; hristiyanlar da "Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor" dediler. Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyamet günü aralarında hükmünü verecektir."*⁸¹

Rivayet olunduğuna göre, Nocrân heyeti Hz. Peygambere geldiğinde Yahudi bilginleri de orada hazır olup tartışmaya başladılar. Yahudiler, Hristiyan olan Nocrânlılara "Hristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor." diyerek Hz. Îsâ ve İncil'i inkâr ettiler. Onlar da "Yahudiler hiçbir hakikat üzere değildir." diyerek Hz. Mûsâ'yı inkâr ettiler. Ayetteki bilmeyenlerden maksat müşrikler ve putpe-restlerdir. Burada Yahudilerin kitap ehli olmalarına rağmen kendilerini bir kitabı olmayanlarla aynı seviyeye indirmelerine bir işaret vardır. Kitabı yüklenip okuyanların hakkı, Allah tarafından indirilen başka bir kitabı inkâr etmemesidir. Bu ayette Yahudilerin son peygambere inanmamalarının yanı sıra bildikleri halde Hristiyanlarla birlikte birbirlerini inkâr etmiş olmalarıdır.⁸² Hasan-ı Basrî'ye göre yüce Allah'ın onların aralarında vereceği hüküm onları tekzip edip ateşe atmasıdır.⁸³

4.16. Müslümanların Kendilerine Tabi Olmalarına Dair Arzuları

*"Sen onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: "Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur." Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyar-san, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır."*⁸⁴

Millet kelimesi "Dîn" sözcüğü gibi olup yüce Allah'ın, insanların kurtuluşa ermeleri için peygamberleri vasıtasıyla koyduğu kanunların bütünüdür.⁸⁵

⁸¹ el-Bakara 2/113

⁸² Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/178-179.

⁸³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, 1/360.

⁸⁴ el-Bakara 2/120

⁸⁵ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el- Ma'rûfu bî'r-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l- Kalem,

İnsanların, kendisinden beklenmeyen kişilerin yaptığı kötülüğe üzülmeleri doğal olan bir tutumdur. Hz. Peygamber, ehli kitap olan Yahudilerin imân etmelerini ve onlarda kibir, gurur, düşmanlık ve inkârı görmemeyi umuyordu. Çünkü onların inandıkları din ile İslam'ın kaynağı birdir. Hedefleri, bozulan insan fıtratını onarıp insanları saadete ulaştırmaktır. Fakat bu ayette kitap ehli olan Yahudilerin ve Hristiyanların inanmak şöyle dursun kendi bozulmuş, tahrif edilmiş dinlerine uyulmadıkça razı ve hoşnut olmayacakları vurgulanmaktadır. Hidayet ise yüce Allah'ın peygamberlerine indirip açıkladığı yoldur. Tahrife ve değişime uğrayıp taassup ve tutuculuklarından dolayı ayrılamayanların yolu değildir. Bu ayette yüce Allah, Hz. Peygamberin onlara tabi olmayacağını bildiği halde bu üslup ile hitap etmesi ondan sonra gelecek olan kişilere ve ümmete bir yol göstermektir. Durum ve şartlar ne olursa olsun onların hevâ ve arzularına tabi olmamalarıdır. Zira peygamberler bu durumlardan ismet sıfatı gereği masumdurlar.⁸⁶

4.17. Hz. İbrahim, Hz. İsmâîl, Hz. İshâk ve Hz. Ya'kûb Hakkındaki Görüşleri

“Yoksa siz İbrâhim, İsmâîl, İshak, Ya'kûb ve torunların yahudi yahut hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?” De ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?” Allah katından gelmiş olup kendinde bulunan bilgiyi gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁸⁷

Yahudi ve Hristiyanlar, Hz. İbrahim, Hz. İsmâîl, Hz. İshâk, Hz. Ya'kûb ve esbatın Yahudi ve Hristiyan olduğunu iddia etmektedirler. Yüce Allah bu ayette onların ne Yahudi ne de Hristiyan olduklarını haber vermektedir. Çünkü ayette zikrolunan peygamberler ve onların torunları hem Tevrât hem de İncîl'in nüzulünden önce yaşamışlardır. Durum böyle olunca nasıl olur da onlar Yahudilik ve Hristiyanlık ile ilişkilendirilebilir?

Hz. İsmâîl, Hz. İbrahim, ile Hz. Hâcer'in oğludur. Hz. İbra-

1412), 773.

⁸⁶ Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Ġur'ânî'l-Hakîm*, 1/365-367.

⁸⁷ el-Bakara 2/140

him'in şeriatına bağlı olarak Amâlika ve yemen kabilelerine peygamber olarak gönderilmiştir. Rivayete göre 137 yaşında vefat edip annesinin yanına hicri ismâîl'e defnedilmiştir. Hz. İshâk Hz. İsmâîl'in baba bir kardeşidir. Annesi Sâre'dir. Şam halkına peygamber olarak gönderilen Hz. İshâk 160 yaşlarında vefat edip babasının yanına defnedilmiştir. Hz. Ya'kûb, Hz. İshâk'ın oğludur. Lakabı İsrâîl'dir. Soyundan gelenlere İsrâîloğulları denilmektedir. Hz. İshâk'tan sonra Kenan halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Daha sonra Mısır'da bulunan oğlu Hz. Yûsuf'un yanına göç edip orada vefat etmiştir. Kabri dedesi Hz. İbrahim ile babası Hz. İshâk'ın yanındadır. Yüce Allah bu iddiada bulunanları azarlayarak, asıl bilginin her şeyi hakkıyla bilen Yüce Allah'ın ilminin olduğunu belirterek, kendi kitaplarında Hz. İbrahim ve onun yolunda olanların hanif olduklarını ve bunu gizleyenlerin zalim olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁸

4.18. Sefih Oluşları ve Hakkı İnkâr Etmeleri

“İnsanlardan bir kısım sefihler, “Onları şimdiye kadar yöneldikleri kıldeden vazgeçiren sebep nedir?” diyeceklerdir. De ki: “Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini dosdoğru yola iletir.”⁸⁹

Sözlükte sefih (çoğulu süfehâ'), halîmin zıddı olup “Cahil, ahmak, kaba ve saldırgan, akli ve bilgisi kıt, beyinsiz, dar kafalı, barbar” diye çevrilmektedir.⁹⁰ Bununla münâfık, müşrik ve Yahudilerin kastedildiği yönünde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu ayetteki kıbleden maksat Beytülmakdistir. Hz. Peygamber, Mekke döneminde Kabe'yi ön cihetine alarak Beytülmakdis'e yönelip ibadet ediyordu. Allah resulü, Medine'ye hicret etmesinden sonra Kabe'yi araya alma imkânı kalmamıştı. Bu sebeple peygamberimiz, atası Hz. İbrahim'in yöneldiği, Arapları İslam'a davet için daha uygun olan ve Yahudilere muhâlefet için Kabe'nin kible olmasını umuyordu. Hz. Peygamber, Medine'de Beytülmakdis'e

⁸⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Basın Yayın Organizasyon, ts.), 1/133-134.

⁸⁹ el-bakara 2/142

⁹⁰ Hayreddin Karaman (ed.), *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 1/227-228.

doğru on altı ay yönelip namaz kılmanın ardından Bedir savaşından iki ay önce Şevvâl ayında Selemeoğulları mescidinde öğle veya ikinci namazını kılarken kible, Kabe'ye çevrilmiştir. Bu mescide, bu sebepten ötürü Mescidü'l-Kibleteyn (iki kibleli mescit) denilmektedir. Bu ayette Yahudiler kiblenin değişimini içlerine sindiremedikleri için süfehe sıfatı ile nitelenmekte ve doğu-batı her şeyin yüce Allah'ın mülkü olduğu vurgulanarak, hikmet ve maslahat nedeniyle kiblenin değiştiği anlatılmaktadır. Ayrıca mucize olarak, önceden cevap hazırlamak ve gönülleri teskin etmek için bu durum gerçekleşmeden önce haber verilmiştir.⁹¹

*“Ehl-i kitaba her türlü mûcizeyi getirsen onlar yine de senin kiblene asla dönmezler. Sen de onların kiblesine uymayacaksın. Onlar birbirinin kiblesine de uymazlar. Eğer sana gelen kesin bilgidir sonra onların arzusuna uyarsan, işte o vakit sen kesinlikle hakkı çiğneyenlerden olursun.”*⁹²

Yüce Allah, bu ayeti kerimede Yahudilerin Hz. Peygamber hakkında besledikleri kin, inat ve kibirlerini haber vererek, kendilerine bütün mucizeler gösterilse bile yine de inanmayacaklarını bildirmektedir. *“Sen de onların kiblesine uymayacaksın.”* ifadesiyle Hz. Peygamberin, yüce Allah'ın emrine olan bağlılığı vurgulamaktadır. Allah resulünün daha önce Beytülmakdis'e yönelmesi, Yahudilerin kiblesi olduğu için değil, yüce Allah'ın emri doğrultusunda gerçekleşmiştir.⁹³

Yahudiler ve Hristiyanlar Hz. Peygambere düşmanlık hususunda müttefik olsalar da kendi aralarında bir birlikteliklerinin olmadığı bu ayette vurgulanmaktadır. Zira Yahudiler Beytülmakdis'e, Hristiyanlar ise doğuya yönelmektedir. Ehli kitabın kendi aralarında bir birliktelikleri yokken nasıl olur da İslam'ın kiblesini eleştirip terk edilmesini isterler.⁹⁴

4.19. Peygamberlerine Muhalefet Etmeleri

“Mûsâ'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi (ne

⁹¹ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 1/110-112.

⁹² el-Bakara 2/145

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*, 1/332.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 4/108-109.

yaptılar)? Hani, peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O, "Ya üzerinize savaş farz kılındığı halde, savaşmayacak olursanız?" demişti. Onlar, "Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım" diye cevap vermişlerdi. Ama onlara savaş farz kılınca içlerinden pek azı hariç, yüz çevirdiler. Allah zalimleri hakıyla bilendir."⁹⁵

Bu ayette, Kur'ân'ı Kerimin üslubu üzere isim ve yer bilgisi üzerinde durulmadan tarihte yaşanmış bir olay anlatılarak, muhatapların ibret ve öğüt almaları hedeflenmiştir. Rivayete göre Hz. Mûsâ'dan sonra İsrâîloğulları, Mısır ile Filistin arasında yaşayan Amâlikalar tarafından mağlup ve esir edilip kendilerine cizye bağlanır. Bunun üzerine peygamberleri olan Hz. Samuel den kendilerine bir kral tayin edilmesini isterler. Böylece "Peygamberleri onlara, "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâayığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah (c.c.) mülkünü dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakıyla bilendir."⁹⁶

Yahudiler, peygamberlerinin kendilerine hükümdar olarak Tâlût'u (Saul) tayin etmesine karşı çıkarak emre muhalefet etmişlerdir. Sebep olarak, tayin edilenin nesep ve mal bakımından kendilerinden aşağı olmasını öne sürmüşlerdir. Bu ayette yöneticilik makamında bulunacak kimselerde bulunması gerekenin onların iddia ettiği gibi soy-sop ve zenginlik olmadığını bilakis ilmen ve cismen yeterli seviyede olunması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu özellikler ise Tâlût'ta mevcuttu. Çünkü ilim bakımından donanımlı olmak siyasi yöntemle toplumu yönetmeyi gerektirir. Bu da yöneticilerde mutlaka bulunması gerekmektedir. Cismen güçlü ve iri yapılı olmak ise kendi askerlerine moral ve motive bakımından daha önemli ve düşmanların kalbine kurku salmada daha etkilidir.

⁹⁵ el-Bakara 2/246

⁹⁶ el-Bakara 2/247

Ayrıca mülkün kime verileceğinin seçimi yüce Allah'a aittir. O, mülkü ve yönetimi dilediğine verendir.⁹⁷

Yahudilerinin peygamberlerine muhalefet ettiği başka bir durum ise aynı sûrenin başka bir ayetinde şöyle anlatılmaktadır. *"Hani, "Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve "hitta!" (Ya Rabbi, bizi affet) deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz" demiştik. Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle o zalimlere gökten bir azap indirdik."*⁹⁸

İsrâîloğulları, Tih çölünde Hz. Mûsâ ile beraberken kendilerine ataları Hz. Ya'kûb'un mirası olan arzı mukaddese girmeleri ve orada bulunan Amalikalılar ile savaşmaları emredilir. Ancak Yahudiler korkup savaşmaktan kaçınırlar. Bunun üzerine arzı mukaddese girmeleri onlara kırk yıl süresince haram kılınmıştır. Sahih görüşe göre bu belde Beytulmakdistir. Bu süre zarfında Hz. Mûsâ ve onunla birlikte Mısır'dan çıkanların birçoğu vefat etmişlerdir. Bu beldenin fethedilmesi, Hz. Mûsâ'nın vefatından sonra kendisine peygamberlik verilen Hz. Yûşa b. Nûn zamanında gerçekleşmiştir. Kendilerine bahşedilen bu nimetlere şükür olsun diye şehrin Kapısından eğilerek tevazu ile girmeleri ve "hitta!" (Ya Rabbi, bizi affet) demeleri emredilmiştir. İbn Abbâs ayette geçen "Sücceden" (سُجَّدًا) kelimesinin "Rukkean" (رُكْعًا) anlamında olduğunu belirtmiştir. Kimisi de secdenin hakiki anlamında olmayıp tevâzu manasında olduğunu açıklamıştır. "Hitta" sözcüğü bizi bağışla anlamındadır. Yahudiler şehre girerken ilahi emre muhalefet ederek başı dik veya emekleyerek girmişlerdir. Bu tutumları sebebiyle onlara azap indirilmiştir. Bu azâbın salgın hastalık veya soğuk hava olduğu,⁹⁹ hatta ölenlerin sayısının yirmi dört bin veya yetmiş bin olduğu rivayet edilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, 1/556-558.

⁹⁸ el-Bakara 2/58-59

⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Âzîm*, 1/174-177.

¹⁰⁰ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, 1/92.

Sonuç

Yahudilik: kendilerine Tevrât'ın verildiği, Hz. Mûsâ'nın ümmetine verilen isimdir. Hz. Ya'kûb'a nispetle İsrâîloğulları ifadesi de kullanılmaktadır. Yahudiler kendilerini ilk İbrâni ataları olan Hz. Ya'kûb, Hz. İshâk'a ve Hz. İbrahim'e dayandırmaktadırlar. Bu, nesep bakımından doğru olsa da din bakımından doğru değildir. Çünkü Kur'ân'ı Kerim Hz. İbrahim'in Yahudi olmadığını vurgulamaktadır. İsrâîloğulları, Hz. Ya'kûb, döneminde baş gösteren bir kıtlık sebebi ile Hz. Yûsuf'un yaşadığı Mısır'a göç etmişlerdir. 400 veya 430 yıllık bir zaman zarfın da geniş aileden kalabalık olan on iki kabileye dönüşmüşlerdir. Hz. Yûsuf'un vefatından ve kısa süren bir refah ve bolluk döneminin ardından Yahudiler, Mısır yöneticileri (Firavunlar) tarafından çok ağır eza ve cefalara maruz kalmışlardır. Sonunda yüce Allah, Hz. Mûsâ ile kardeşi Hz. Hârûn'u İsrâîloğulları'na peygamber olarak gönderip, uzun bir mücadeleden sonra onları Mısır'dan çıkararak Yahudileri baskı ve eziyetlerden kurtarmıştır.

Medeni ve Kur'ân'ı Kerimin en uzun Sûresi olan Bakara sûresi Yahudilerden en çok bahseden sûredir. Bu sûredeki Yahudilerden bahseden ayetlerdeki vasıfların çoğu da kınanan niteliklerdir. Yüce Allah bu sûrede, Yahudilerin Firavunların ağır zulümlerinden kurtuluşlarını, Kızıldeniz'in mucizevi bir şekilde yarılp böylece düşmanlarından kurtulmalarını, peygamberlerine verilen asa, nur lu el ve Tih çölünde kendilerine verilen kudret helvası ile bıldırcın eti ve bulutların kendilerine gölgelik yapılması gibi nimet ve mucizeleri Yahudilere hatırlatmaktadır. Verilen bunca nimetlere karşılık olarak kendilerinden alınan ahit ve misaka riayet etmeleri istenmektedir. Yahudiler, kendi dönemlerinde yaşayan diğer toplumlara verilmeyen bunca mucize ve nimetlerin gereğini yapmamış bilakis yüce Allah'a şirk koşarak, inkâr ve nankörlük ile mukabelede bulunmuşlardır.

Bu sûrede vurgulanan hususlardan öne çıkanı Yahudilerin, kendi kitaplarında son peygamberin vasfının olmasına rağmen yüce Allah'ın ayetlerini tahrif edip Hz. Peygamberi inkâr etmiş

olmalarıdır. Bununla da yetinmeyip Hz. Peygambere saygısızlık yapmaları, müminlerin kendilerine uymalarını istemeleri, yaşama hırsları, dünyâ sevgisi, ölümden hoşlanmamaları ve kalp katıllıkları da bu sûrede kınanan nitelikler arasında zikredilmektedir.

Ayrıca kendi peygamberlerine muhalefet edip bir kısmını inkâr edip bir kısmını da öldürmeleri, Hz. İbrahim, Hz. İsmâîl, Hz. İshâk ve Hz. Ya'kûb ve esbatın Yahudi olduklarını öne sürmeleri, cumartesi yasağını çiğnemeleri, çok soru sormaları, ilimleri ile amel etmemeleri, şükürsüzlük ve düşük olanı hayırlı olanla değiştirmek istemeleri ve arzularına uyup Hz. Cibrîl'e düşmanlık yapmaları sebebiyle ilahi azap ve azarlanmaya müstahak olmuşlardır. Bir kısmı da mesh edilerek helak edilmişlerdir.

Son olarak Yüce Allah'ın müminlere verdiği hiçbir hayrı ve kıblenin Beytümakdis'den mescidi harama yönlendirilmesini kabul edememeleri, son peygambere uymamada diretmeleri ve bu tür tavır ve davranışlarının haset ve kıt akıllarından kaynaklandığı açıklanmaktadır. Zikredilen bunca olumsuz nitelikler, kendilerinden ahit ve misak alınıp da buna riayet etmeyen, kendi peygamberlerine muhalefet ve isyan eden ve son Peygamber'e yetişip de ona iman etmeyenler hakkındadır. Kendi peygamberlerine itaat edip ahit ve misaka bağlı kalan ve Abdullah b. Selam gibi son peygambere yetişip de ona iman edip sâlih amel yapanlar için rableri katında mükafat vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

Kaynaklar

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-me'ânî*. thk. Alî Abdulbârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mera'selî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasu'l-Arabî, 1. Basım, 1418.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Basın Yayın Organizasyon, ts.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkin'-Necât, 1. Basım, 1422.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzır Fî 'ilmi'l-Vücûh ve'n-Nezâ'ir*. thk. Muhammed Abdülkerim. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1984.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Âzîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbrâhîm Mustafâ vd, Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye. *el-Mu'cemu'l-Vesîd*. Kâhire: Dâru'l-Da'vet, ts.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Hayrettin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1988.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasu'l-Arabî, 1955.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Yûsuf Alî Budeyvî. 3 Cilt.

- Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l- Kalem, 1. Basım, 1412.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasu'l-Arabî, 3. Basım, ts.
- Reşîd Rızâ, Muhammed Reşîd b. Alî rızâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm*. 12 Cilt. el-heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 1990.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Dr Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Daru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri, 2001.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Şirket ve Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an Haķā'iki Ğavâmiẓi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-Eķāvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyy, 3. Basım, 1407.